

Kujawsko-Pomorskie
CENTRUM DZIEDZICTWA
w Toruniu

KOMPENDIUM
DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU
powiat żniński

Toruń 2022

PEJZAŻE KULTUROWE WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

POWIAT ŻNIŃSKI

1. Ogólna charakterystyka

W wyniku reformy administracyjnej z 1999 r. powiat żniński składa się z 6 gmin, w tym 4 gmin miejsko-wiejskich (Barcin, Janowiec Wielkopolski, Łabiszyn, Żnin) i 2 gmin wiejskich (Gąsawa, Rogowo). Sąsiaduje z powiatem mogileńskim, inowrocławski, bydgoskim i nakielskim (woj. kujawsko-pomorskie) oraz wągrowieckim i gnieźnieńskim (woj. wielkopolskie).

Według danych z 2021 r. powiat zamieszkuje 69 663 os. Największym miastem jest Żnin, który zamieszkuje 13 489 os. Inne miasta to Barcin (7 381 os.), Łabiszyn (4 469 os.) i Janowiec Wielkopolski (3 935 os.).

Pod względem etnograficznym (historycznym) jest to obszar Pałuk.

2. Kontekst historyczny

Dla współczesnego powiatu żnińskiego możemy wymienić następujące, podstawowe okresy historyczne: w okresie średniowiecza obszar należał do Wielkopolski (jako dzielnicy) (okres rozbitcia dzielnicowego), następnie Królestwa Polskiego; okres I Rzeczypospolitej (1466-1772); okres zaboru pruskiego (także Wielkiego Księstwa Poznańskiego), okresowo część obszaru także w ramach Księstwa Warszawskiego (1772-1918); okres II Rzeczypospolitej (1919-1939); okres okupacji hitlerowskiej (1939-1945); okres PRL-u (1945-1989); okres III Rzeczypospolitej (1989-).

Najważniejsze wydarzenia (wybór):

1227 – zjazd książąt dzielnicowych w Gąsawie (zabicie księcia Leszka Białego)

1331 – złupienie i spalenie Żnina przez Krzyżaków

1369 – nadanie praw miejskich dla Łabiszyna

1390 – pierwsza wzmianka źródłowa o Barcinie

28-29 września **1794** – bitwa pod Łabiszynem (insurekcja kościuszkowska)

1896 – utworzenie kamieniołomu wapienia w Piechcinie

11 stycznia **1919** – bitwa o Łabiszyn (powstanie wielkopolskie)

1933 - odkrycie pozostałości prehistorycznej osady w Biskupinie

21 stycznia **1945** – wyzwolenie Piehcina spod okupacji hitlerowskiej

3. Instytucje działające na rzecz popularyzacji i badania dziedzictwa kulturowego

- Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy im. dr. Juliana Gerpe w Łabiszynie [\[link\]](#)
- Biblioteka Publiczna w Piechcinie
- Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Barcin [\[link\]](#)
- Dwór Marzeń w Sielcu [\[link\]](#)
- Gminny Dom Kultury w Rogowie [\[link\]](#)
- Gminny Ośrodek Kultury w Gąsawie [\[link\]](#)
- Interaktywne Muzeum Rybactwa w Biskupinie [\[link\]](#)
- Lokalna Grupa Działania Pałuki „Wspólna Sprawa” [\[link\]](#)
- Łabiszyński Dom Kultury [\[link\]](#)
- Miejski Dom Kultury w Barcinie [\[link\]](#)
- Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Janowcu Wielkopolskim [\[link\]](#)
- Muzeum Archeologiczne w Biskupinie [\[link\]](#)
- Muzeum Ziemi Pałuckiej w Żninie [\[link\]](#)
- Muzeum Kolei Wąskotorowej w Wenecji [\[link\]](#)
- Pałac Lubostroń [\[link\]](#)
- Piechcińskie Bractwo Kurkowe [\[link\]](#)
- Stowarzyszenie „Trochę Kultury” w Żninie [\[link\]](#)
- Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego koło Żnin [\[link\]](#)
- Towarzystwo Miłośników Miasta i Gminy Barcin
- Żniński Dom Kultury [\[link\]](#)

4. Wydarzenia kulturowe

- Jesień na Pałukach w Żninie (Zjazd Twórców Ludowych, Jarmark Sztuki Ludowej i Przegląd Kapel i Zespołów Ludowych) [od 1976 r.]
- Festyn Archeologiczny w Biskupinie [od 1995 r.]
- Biesiada Pałucka w Żninie [od 2017 r.]
- Konkurs Pojazdów Konnych w Lubostroniu [od 1996 r.]
- Pałuckie Targi Rolne w Żninie [od 1997 r.]
- Mistrzostwa Motorowodne w Żninie [od 1979 r.]

5. Dziedzictwo niematerialne

Sztuka i folklor Pałuk:

- haft pałucki i strój pałucki - kolorystyka biało-czerwono-czarna(m. in. Koła Miłośniczek Haftu Pałuckiego)
- zdobnictwo, głównie z bibuły (kwiaty, pająki, papierowe firanki)
- rzeźby ludowe (Pałucka Pracownia Rzeźby, lokalni twórcy)
- zespoły folklorystyczne:
 - Kapela Ludowa „Pałuki”
 - Zespół Regionalny „Pałuczanki”
 - Zespół Pieśni i Tańca „Pałuki”

Lokalni artyści ludowi wystawiają własne prace m. in. w Konkursie Sztuki Ludowej Pałuk w Szubinie lub na Jesieni na Pałukach w Żninie. Są to najważniejsze wydarzenia cyklicznie organizowane w celu upowszechnienia kultury Pałuk.

- Dziedzictwo **kulinarne**
 - Biała kiełbasa w słoiku (produkt wpisany w 2007 r.), Łabiszyn
 - Leśniewski Krzysztof, Woźniak Anita, *Smaki Pałuk. Kuchnia pałucka wczoraj i dziś*, Żnin 2015; Leśniewski Krzysztof, *Kuchnia pałucka*, Żnin 2016 i in.
- corocznie organizowane dożynki powiatowo-gminne
- tradycje Ochotniczej Straży Pożarnej - podobnie jak w innych regionach kraju, tradycje niektórych sięgają przelomu XIX/XX wieku
- legendy pałuckie - Malinowski Feliks, *Diabeł Wenecki i inne legendy pałuckie*, Żnin 2010.

6. Dziedzictwo materialne

Archeologia

- Biskupin, gm. Gąsawa [osada obronna kultury łużyckiej, obecnie rezerwat archeologiczny i Muzeum]
- Kołdrąb-Kopiec, gm. Janowiec Wielkopolski [grodzisko wczesnośredniowieczne z X w.]
- Recz, gm. Rogowo [późnośredniowieczne grodzisko stożkowate]
- Ośno, gm. Janowiec Wielkopolski [grodzisko wczesnośredniowieczne z X w.]
- Gącz, gm. Janowiec Wielkopolski [grodzisko wczesnośredniowieczne z VIII-X w.]
- Izdebno, gm. Rogowo [grodzisko kultury łużyckiej]
- Złotowo, gm. Barcin [kurhan neolityczny Kierzkowo – grobowiec megalityczny z IV/III tys. p.n.e.]
- Sobiejuchy, gm. Żnin [grodzisko kultury łużyckiej z VIII – VII w.]

- Sielec, gm. Żnin [kurhan z epoki brązu]
- Oćwieka, gm. Gąsawa [gródek stożkowaty]

Zamki, grodziska:

- ruiny zamku Mikołaja Nałęcza w Wenecji, gm. Żnin [XIV-XV w.]

Zespoły pałacowo-parkowe i dwory:

- założenie pałacowo-parkowe w **Krotoszynie**, gm. Barcin [XIX w.]
- założenie pałacowo-parkowe w **Młodocinie**, gm. Barcin [XVII-XIX w.]
- założenie pałacowo-parkowe w **Piechcinie**, gm. Barcin [XIX-XX w.]
- zespół dworski w **Barcinie** [XIX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Chomiąży Szlacheckiej**, gm. Gąsawa [XIX w.]
- dwór w **Gogótkowie**, gm. Gąsawa [XX w.]
- dwór w **Łysinianie**, gm. Gąsawa [XX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Marcinkowie Dolnym**, gm. Gąsawa [XIX-XX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Marcinkowie Górnym**, gm. Gąsawa [XIX w.]
- założenie pałacowo-parkowe w **Obudnie**, gm. Gąsawa [XIX w.]
- zespół dworski w **Brudzynie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XIX-XX w.]
- pałac w **Kołodrabiu**, gm. Janowiec Wielkopolski [XIX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Laskowie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XIX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Sarbinowie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XIX w.]
- park dworski w **Świątkowie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Tonowie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XIX w.]
- zespół pałacowo-parkowy w **Lubostroniu**, gm. Łabiszyn [XVIII-XX w.]
- założenie pałacowo-parkowe w **Grochowiskach Szlacheckich**, gm. Rogowo [XVIII-XIX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Złotnikach**, gm. Rogowo [XIX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Woli**, gm. Rogowo [XIX w.]
- zespół dworski w **Rzeczy**, gm. Rogowo [XIX w., obecnie dom seniora]
- pałac w **Cerekwicy**, gm. Żnin [XIX w.]
- park dworski w **Jadownikach Bielskich**, gm. Żnin [XIX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Kaczkówku**, gm. Żnin [XIX-XX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Sielcu**, gm. Żnin [XIX w.]
- założenie dworsko-parkowe w **Sobiejuchach**, gm. Żnin [XIX w.]
- założenie pałacowo-parkowe w **Uścikowie**, gm. Żnin [XIX/XX w.]
- dwór w **Wenecji**, gm. Żnin [XIX w.]
- dwór biskupi tzw. Sufragania w **Żninie** [XVIII w., dawniej Muzeum Sztuki Sakralnej]

Zabytki techniczne [zabytki techniki, kolejnictwo, przemysł]

- Kanał Górnonotecki [XIX w., śluza m. in. w Antoniewie]
- spichlerz w dawnym folwarku we **Włoszanowie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XX w., obecnie budynek administracyjny]
- magistrat w **Żninie** [XX w.]
- wodociągowa wieża ciśnień, komunalna w **Żninie** [XX w.]
- zespół młyński w **Łabiszynie**, gm. Łabiszyn [XVIII-XIX w., młyn właściwy, turbinownia, magazyn, dawna wozownia, narzędziownia, transformator]
- spichlerz zbożowy w **Łabiszynie**, gm. Łabiszyn [XVIII w.]
- pozostałości wiatraka w **Reczu**, gm. Rogowo [XX w., wiatrak typu holenderskiego]
- pozostałości wiatraka w **Wielkim Sosnowcu**, gm. Łabiszyn [XX w., wiatrak typu holenderskiego]
- cukrownia w **Żninie** [XIX w., obecnie centrum konferencyjno-wypoczynkowe]
- wieża ciśnień w **Janowcu Wielkopolskim** [XIX w.]

Zespoły urbanistyczne, w tym ogrody/parki:

- dzielnica starego miasta z ratuszem i kamienicami w **Łabiszynie**, gm. Łabiszyn [XVIII w.]
- „Poniatówki” w **Świątkowie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XX w., architektura drewniana]

Architektura militarna

- linia polskich schronów sprzed 1939 r. między Żninem a Szubinem [schrony znajdują się w następujących miejscowościach: Skarbienice, Żnin, Wilczkowo, Dobrylewo, Wąsosz, Słupy, Nowy Świat]

Inne

- wieża ratusza (Basztka) w **Żninie** [XV w., obecnie Muzeum Ziemi Pałuckiej]

Obiekty sakralne:

- kościół par. pw. św. Jakuba Większego w **Barcinie**, gm. Barcin [XIX-XX w.]
- kościół par. pw. św. Jana Chrzyciela w **Chomiąży Szlacheckiej**, gm. Gąsawa [XIX w.]
- kościół par. pw. św. Mikołaja w **Gąsawie**, gm. Gąsawa [XVII w., architektura drewniana]
- kościół par. pw. św. Marii Magdaleny w **Ryszewku** [XVIII w., architektura drewniana, drewniana dzwonnica]

- kościół par. pw. św. Małgorzaty w **Juncewie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XIX w.]
- kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela w **Kołodrabiu**, gm. Janowiec Wielkopolski [XIX w.]
- kościół par. pw. Świętej Trójcy w **Świątkowie**, gm. Janowiec Wielkopolski [XVIII w., architektura drewniana]
- zespół kościoła ewangelickiego w **Zrazimiu**, gm. Janowiec Wielkopolski [XIX w.]
- kościół par. pw. Narodzenia NMP w **Żernikach**, gm. Janowiec Wielkopolski [XV w.]
- kościół par. pw. św. Wawrzyńca w **Czewujewie**, gm. Rogowo [XIX w., dawniej kaplica ewangelicka]
- kościół par. pw. św. Mateusza w **Lubczu**, gm. Rogowo [XX w.]
- zespół kościoła parafialnego w **Rogowie**, gm. Rogowo [XIX-XX w.]
- kościół fil. pw. św. Katarzyny w **Skórkach**, gm. Rogowo [XIX w., architektura drewniana]
- kościół par. pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w **Brzyskorzystwi**, gm. Żnin [XIX w., konstrukcja szachulcowa]
- kościół par. pw. św. Mikołaja w **Cerekwicy**, gm. Żnin [XIII/XIV w.]
- kościół par. pw. Wszystkich Świętych i św. Rocha w **Gorzycach**, gm. Żnin [XIX-XX w.]
- kościół par. pw. Narodzenia NMP w **Wenecji**, gm. Żnin [XIX w.]
- kościół par. pw. św. Floriana w **Żninie** [XIV-XX w.]
- kościół par. pw. NMP Królowej Polski w **Żninie** [XX w., dawniej kościół ewangelicki]
- kościół par. pw. św. Marcina w **Żninie-Góra**, gm. Żnin [XIII-XV]

7. Postacie historyczne

- **Leszek Biały** (1184/85-1227), książę mazowiecki, książę kujawski. Miejsca związane: Marcinkowo k. Gąsawy
- **Janicki Klemens** (1516-1543), poeta, humanista. Miejsca związane: Januszkowo
- **Gliczner Erazm** (1535-1603), pisarz, reformator religijny, pedagog, przywódca luteran wielkopolskich. Miejsca związane: Laski Wielkie
- **Breza Stanisław** (1752-1847), poseł na Sejm w 1784 i Sejm czteroletni w 1790. Miejsca związane: Świątkowo
- **Śniadecki Jan** (1756-1830), filozof, astronom, geograf, matematyk. Miejsca związane: Żnin
- **Śniadecki Jędrzej** (1768-1838), lekarz, biolog, chemik. Miejsca związane: Rydlewo k. Żnina
- **Julian Gerpe** (1816-1876), lekarz, działacz społeczny: Miejsca związane: Łabiszyn
- **Wojciechowski Jakub** (1884-1958), ludowy pisarz, pamiętnikarz. Miejsca związane: Barcin
- **Unrug Józef Michał Hubert** (1884-1973), oficer Polskiej Marynarki Wojennej RP. Miejsca związane: Sielec
- **Roman Święcicki** (1898-1940), podporucznik lotnictwa, kawaler orderu Virtuti Militari, ofiara zbrodni katyńskiej. Miejsca związane: Żerniki

- **Leon Lichociński** (1906-1992), kolejarz, regionalista. Miejsca związane: Góra pod Żninem, Żnin
- **Szwajcer Walenty** (1907-1994), pedagog, odkrywca szczątków osady w Biskupinie. Miejsca związane: Biskupin
- **Tadeusz Małachowski** (1928-1987), malarz, portrecista, rysownik. Miejsca związane: Żnin
- **Konstancjusz Kunz** (1934-2021), przeor klasztoru na Jasnej Górze w latach 1978-1984. Miejsca związane: Bielawy, k. Barcina
- Michał Joachimowski (1950-2014), lekkoatleta, polityk, prawnik. Miejsca związane: Żnin
- **Lucjan Broniewicz** (1961-2011), organizator i długoletni dyrektor toruńskiego planetarium. Miejsca związane: Bielawy k. Barcina

8. **Miejsca pamięci (pomniki, tablice)**

- cmentarz rzymskokatolicki parafii pw. św. Jakuba Większego w **Barcinie**
- cmentarz żydowski w **Barcinie**
- Góra św. Wojciecha w **Barcinie**
- pomnik upamiętniający powstańców wielkopolskich i ofiary okupacji hitlerowskiej w **Mamliczu**, gm. Barcin
- pozostałości przedwojennego cmentarza ewangelickiego w **Barcinie**
- budynek synagogi (obecnie przedszkole miejskie) w **Barcinie**
- pozostałości przedwojennego cmentarza ewangelickiego w miejscowości **Sadłogoszcz** gm. Barcin
- tablica pamiątkowa na budynku, w którym powstańcy przygotowywali miejscowe plany Powstania Wielkopolskiego w **Barcinie** (przy ulicy 4.Stycznia)
- zabytkowe kapliczki cmentarne z XIX w. w **Barcinie**
- pomnik upamiętniający śmierć Leszka Białego w **Marcinkowie Górnym**, gm. Gąsawa
- pomnik ku czci Powstańców Wielkopolskich w **Janowcu Wielkopolskim**
- cmentarz żydowski w **Janowcu Wielkopolskim**
- szachulcowa kaplica cmentarna św. Barbary w **Janowcu Wielkopolskim**
- pomnik Bohaterów Powstania Wielkopolskiego w **Janowcu Wielkopolskim**
- cmentarz żydowski w **Łabiszynie**
- cmentarz parafialny z nagrobkami z XIX/XX w. w **Łabiszynie**
- pomnik powstańców wielkopolskich w **Łabiszynie**
- cmentarz ewangelicki w miejscowości w **Nowym Dąbiu**, gm. Łabiszyn
- pomnik Juliana Gerpe w **Łabiszynie**
- „Góra Szekelego”- miejsce walk i wspólnych mogił wojska polskiego i żołnierzy pruskich, którzy zginęli podczas Powstania Kościuszkowskiego, gm. Łabiszyn
- mogiła zbiorowa powstańców wielkopolskich w **Łabiszynie**

- brązowe popiersie Jana Śniadeckiego w **Żninie**
- granitowe popiersie Jędrzeja Śniadeckiego w **Żninie**
- pomnik Walki i Męczeństwa w **Żninie**
- pomnik Fryderyka Chopina w **Żninie**
- pomnik upamiętniający powstańców wielkopolskich zamordowanych w **Żninie**

9. Szlaki kulturowe

- szlak Piastowski [Wągrowiec - Tarnowo Pałuckie - Łęčno - Żnin - Wenecja - Biskupin - Marcinkowo Górne - Gąsawa]
- szlak Pałuckich Kościołów [Żnin - Brzyskorzystew - Cerekwica - Świątkowo - Żerniki - Skórki - Gościeszyn - Ryszewko - Niestronno - Parlin - Gąsawa - Wenecja - Łabiszyn - Tarnowo Pałuckie]
- szlak techniki [Bskupin - Wenecja - Żnin - Janowiec Wielkopolski]

10. Literatura, strony WWW

100 lat Cukrowni „Żnin” 1894-1994, Żnin 1994.

Bibliografia regionalna powiatu żnińskiego 2010-2019, pod red. Krystyny Lachowicz, Żnin 2021.

Frąś Marcin, *Studia z dziejów Barcina w okresie staropolskim*, Barcin 2018.

Jankowski Aleksander, *Pałac w Lubostroniu. Fryderyka Skórzewskiego pomnik rodowej dumy i zamiłowania sztuk plastycznych*, Bydgoszcz 2014.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. XI: *Dawne województwo bydgoskie*, z. 21: *Żnin i okolice*, Warszawa 1979.

Konatowski Krzysztof, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 w Janowcu i najbliższej okolicy*, Janowiec Wielkopolski 2018.

Krzyś Jerzy, Cieślak Czesław, *Szkice z przeszłości Barcina*, Barcin 2009.

Pawłowski Jerzy, *Koleje wąskotorowe na Pałukach*, Poznań 2010.

Szkułmowska Wanda, *Jesień na Pałukach. Zjazdy twórców ludowych w Żninie w latach 1996-2010*, Żnin 2010.

Sztuka ludowa Pałuk. Przeszłość i teraźniejszość, Wanda Szkułmowska (red.), Bydgoszcz 1991.

Wodniak Katarzyna, *Moja Przyjaciółka 1934-1939. Przebój prasowy Żnińskich Zakładów Wydawniczych*, Żnin – Bydgoszcz 2020.

Żnin. 750 lat dziejów miasta. Praca zbiorowa pod red. Tadeusza Janickiego, Żnin 2013.